

ПРОЦЕСИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ ВОЛИНИ

Етнічна структура населення Волині впродовж тривалого історичного періоду, XII – першої половини XX століть, характеризувалася присутністю в переважаючому масиві автохтонного населення чисельних іноетнічних компонентів.

Одним із дієвих чинників, який детермінував етно-історичний розвиток краю впродовж століть стало його географічне розташування. Порубіжне розміщення Волині визначало характер і спрямованість міграційних процесів, пов'язану з ними взаємодію різних за походженням етнічних компонентів. Волинь залишалася порубіжною територією і в період її розвитку в межах Київського, Володимир-Волинського, Галицько-Волинського князівств, з XIV ст. – Великого князівства Литовського, пізніше Речі Посполитої, Російської імперії, що справляло свій визначальний вплив не лише на економічний розвиток регіону, але й на формування поліетнічності населення, особливостей культурного масиву, який складався під впливом взаємозв'язку різних народів.

Адміністративно-територіальні, політико-ідеологічні, релігійні, соціально-економічні зміни, що відбувалися на території Волині, як пограниччі, викликали відповідні трансформаційні процеси, залишали в історичному розвитку свої помітні сліди. Істотне значення тут мали контакти народів, мотивовані політичною і суспільною історією цих земель.

Поліетнічність мешканців Волині формувалася тривалий період. В зв'язку з цим можна говорити про окремі етапи міграційних рухів до краю поляків, євреїв, чехів, німців, росіян, караїмів, представників інших народів. Їх результатом стала поява і розвиток на Волині чисельних іноетнічних громад. Найбільшою розмаїтістю етнічний склад населення регіону характеризувався у XIX – першій половині XX століття. Про це свідчать статистичні дані. Згідно матеріалів Першого всеросійського перепису населення 1897 р. в межах Волинської губернії проживало 70,1% українців (малоросів), 13,2% євреїв, 6,16% поляків, 5,73% німців, 3,5% росіян (великоросів) [6, IX].

Проживання на одній території, в межах одного або сусідніх сіл, колоній, містечок, міст представників різних народів позначалося практично на всіх сферах життєдіяльності мешканців краю. В першу чергу це стосувалося матеріальної та духовної культури етносів, яка в результаті тісної взаємодії зазнавала змін і взаємозбагачення.

На історичному тлі особливо помітні польсько-українські впливи. Вони зумовлювалися тривалим перебуванням Волині в складі Речі Посполитої, отримавши своє логічне продовження й у XIX ст. Поширення польської культури і мови в краї відбувалося не лише в зв'язку з діяльністю органів місцевої влади. Цьому сприяло й функціонування польських гімназій, серед яких справжнім центром культури був Кременецький лицей, польських училищ, шкіл, у стінах яких також виховувались українці. У містах і містечках чиновники, у селах землевласники, шляхтичі і навіть частина православного духовенства розмовляла польською мовою. До польської культури помітно тяжіло й дрібне міщанство українського походження.

Спільне проживання української і польської етнічних груп на Волині, на прикордонних з Польщею землях, у контактній зоні зі змішаними шлюбами, різнобічними зв'язками, в тому числі економічними і культурними стало основою формування особливого типу української полонії, самотнього різновиду польської мови і культури.

Як зазначав відомий український вчений, дослідник Правобережної України П. Чубинський „поляки не могли встояти непорушно проти всілякого впливу живого органічного середовища, яке було представлене народністю й історичними традиціями місцевого населення” [9, арк. 46]. Справді, поляки, які проживали в краї, постійно перебували в українському мовному середовищі, корінне ж населення в свою чергу частково переймало польську мову, як мову престижної культури і сучасної цивілізації. Наслідком такої інтерференції стало формування на основі польської літературної мови з відчутним впливом української мови особливого південного діалекту. Він був надбанням в першу чергу освічених шляхтичів, духовенства, міщанства, розвиваючи навіть свої функціональні мовні стилі: використовувався при написанні літературних творів, у кореспонденціях і діловодстві.

Згідно даних діалектології, польське населення в місцях компактного проживання зберігало свої мовно-етнічні риси, до яких додавався український елемент. У сільській же місцевості Волині, Полісся український адстрат (мова місцевого населення) накладався на польський субстрат (етнічний тип мігрантів) [8, 65]. Культури місцевих українського і польського населення вбирали в себе багато рис матеріального і духовного життя обох народів. Спостерігалось культурне і конфесійне змішування населення [1]. Серед мешканців українсько-польського пограниччя знайшов значне поширення змішаний тип говірок, який представляв собою сферу зіткнення і взаємопроникнення різних культур і мов, а також позамовні чинники історичної, етнографічної, господарської взаємодії. В структурі говірок у різній мірі поєдналися риси кожної із контактуючих між собою мов, демонструючи відмінності, які виникли внаслідок тривалого спільного проживання і територіального сусідства Волині з Польщею.

Під впливом романтизму в розвитку на українських землях польської культурно-політичної свідомості на початку XIX ст. намітилася й інша тенденція. В середовищі польської еліти формувалася ідея об'єднання зусиль з українськими колами, поширювалось українофільство. В аристократичних салонах співалися українські пісні. Польські дослідники звернулися до вивчення українського минулого. В польській історичній науці почала формуватися так звана „українська школа”, представники якої вивчали головним чином історію Правобережної України. Українська проблематика українською мовою з'явилася в репертуарі польських театральних труп, які здійснювали постановку вистав у Південно-західному краї, в тому числі у містах Волині.

Зведені на території Волині польськими архітекторами культові і громадські споруди, палаци і садиби польських родин, котрі пов'язавши свою долю з українською землею, різнопланово збагачували її культуру, та навіть польські цвинтарі – це, та все інше, пов'язане з польською етнічною громадою Волині, є не лише нагадуванням про минуле краю. Це саме те, що надає краю неповторності, визначає його регіональні особливості.

Взаємодія культур наклала свій виразний відбиток і на волинські міста й містечка. Міста краю більше чим на половину (50,77%) склалися з єврейського населення, а в містечках їх питома вага була ще вищою, сягаючи 80-90 % [2, 57]. Саме в міських поселеннях, які виступали в ролі своєрідних центрів релігійної, культурно-національної відособленості, традиційного побуту, сформувався своєрідний уклад єврейських громад. Він визначив особливості планування й архітектури таких поселень. На ярмаркових площах, а також у сільській місцевості в силу зайнятості євреїв торгівлею, ремеслами, орендним утриманням маєтків, промислових закладів, євреї активно контактували з місцевим населенням. Така взаємодія сприяла входженню в розмовну українську мову багатьох запозичень з їдиш, в якому у свою чергу були представлені полонізми й

українізми, частковому мовному білінгвізму євреїв.

Друга половина XIX ст. стала часом масової міграції на Волинь іноземних колоністів – чехів і німців. Внаслідок імміграційних процесів на Волині сформувалися великі громади німецьких і чеських колоністів. Так, якщо у 1859 р. мешканці краю, які назвали рідною німецьку мову, складали 0,3% всього населення Волинської губернії, у 1889 р. – 4,3%, то у 1897 р. – 5,73%. У цей час у губернії їх проживало 171 331 чол. Перший всеросійський перепис населення зафіксував на Волині й 27 706 осіб з рідною чеською мовою [6, IX]. Згідно з офіційною статистикою, яка базувалася на мовному критерії, на початку XX ст., мешканцями Волині було 195 197 осіб німецької та 27 401 чеської національностей [5, 71].

Переважно селяни і ремісники, котрі переселялися з Австрії, Привісленських губерній Царства Польського, Східної Пруссії, утворювали на Волині самостійні німецькі й чеські колонії. Частина колоністів розселялася серед місцевого мешканців, де у змішаних поселеннях жила в окремій частині села або на окремій вулиці.

Розташовуючись на землях, які здавна були заселені корінним українським населенням, навіть при збереженні певної відособленості колоністи змушені були вступати з ним у різнобічні контакти. Перебування в іноетнічному середовищі накладало відповідний відбиток на життєдіяльність іммігрантів, у свою чергу іноземна колонізація привносила нові риси в культуру місцевого населення.

Так, використовуючи більш ефективну культуру сільськогосподарського виробництва, кращу агрономію, новітні технічні досягнення, чеські і німецькі селяни тим самим демонстрували приклад раціонального ведення особистого господарства, виступаючи своєрідними взірцями для відповідних запозичень з боку місцевого населення.

Колоністи сприяли поширенню серед волинських селян культивування просапних технічних культур, використанню вдосконалених знарядь праці, природних добрив. Чехи стали на Волині піонерами вирощування у великих масштабах кращих сортів хмелю, поширивши цю культуру і в господарствах місцевого населення. Культивуванням хмелю почали займатися селяни української, польської, німецької національностей у всіх повітах краю [13, 129]. В кінці XIX – перші десятиріччя XX ст. Волинська губернія перетворилася в головний район хмелярства Росії. Вирощування хмелю за 20-25 років зросло втричі й досягло 200 тис. пудів при загальному виробництві в імперії 265 тис. пудів [3, 25].

Новим явищем для Волині стало також вирощування у значних кількостях культурних сортів плодкових дерев, переважно яблунь, груш, вишень. Завдяки ініціативі чеських колоністів в губернії з'явилися спеціальні сади-розсадники для вирощування саджанців, що користувалися попитом і серед місцевих жителів.

Впродовж десятиріч спільного проживання з українцями, колоністами, головним чином чехами, був накопичений позитивний досвід і в плані взаємодії у сфері духовного життя. Слов'янське походження чехів сприяло їх зацікавленому знайомству з місцевими традиціями. Чехи з повагою ставилися до культури, звичаїв своїх нових сусідів, відвідували місцеві православні церкви. Чиновник з особливих доручень А. Воронін зазначав у доповіді генерал-губернатору, що майже всі чехи „підтримують з місцевими селянами дружні відносини, женяться з ними, заводять спільні школи, деякі вже прийняли православ'я” [10, арк. 3].

Найбільш помітним наслідком адаптації чехів до нових умов життєдіяльності став масовий перехід колоністів до православ'я й білінгвізм. Перехід до православ'я найбільшого числа чехів прийшовся на 80-90 рр. XIX ст. На час проведення першого перепису населення 66,22% всіх чехів Волинської губернії (в минулому переважно католиків) вказали на приналежність до православ'я [6, XI].

У побуті поруч з чеською колоністи використовували українську мову. В селах, де поруч жили українці і чехи, нерідкими були випадки взаємодопомоги, спільного відзначення місцевих традиційних свят, укладання українсько-чеських шлюбів, запрошення чеських музик на українські весілля і свята. Завдяки активній діяльності на Волині чисельних чеських самодіяльних оркестрів, хорових колективів, тут поширювалася музична культура колоністів. Звичайним явищем для краю стали мандрівні музика. Найбільшу їх кількість давали північні повіти губернії. На Поліссі взимку в колоніях залишалося 5-6 чоловіків, решта чоловічого населення після закінчення польових робіт в якості музикантів відправлялися у найближчі міста і села на заробітки [15, 59].

Співробітництво і взаємодія в господарській діяльності, культурному житті та побуті, які були викликані проживанням в іноетнічному середовищі, створили підґрунтя для розвитку чехів Волині як особливої етнорелігійної групи. Відомий чеський етнограф Є. Рихлік зазначав: „Загартовані скрутними обставинами життя на своїй Батьківщині, чехи не залишилися пасивними і на своїй новій батьківщині. Багато змін і нових рис запровадили вони у своє нове оточення і стали в житті України за один з таких складових елементів, якого не можна обминути. Не зважаючи на самотність своєї національної культури, чехи на Україні підлягали впливові нового оточення. Порівнюючи тепер чеха з Чехії з українським чехом, бачимо в останньому цілком іншу, нову людину, зовсім новий етнографічний варіант. Обопільний вплив чехів і українців торкається насамперед сільськогосподарської практики і взагалі економічних стосунків. Проте уважний спостерігач легко запримітить, що цей вплив іде значно далі, що він захоплює цілу безмежну діяльність культурного життя, всі прояви матеріального та духовного побуту, що він, нарешті, викликав переформування деяких особливостей народного характеру” [7, 34].

На відміну від чехів у німецьких колоністів національні почуття були розвинуті значно сильніше. Своє рідне вони завжди ставили вище чужого, трималися замкнуто, відособлено, будь-яким чином намагаючись захистити й підтримати співвітчизника. Спосіб їхнього життя та господарювання носив яскраво виражений захисний характер від місцевих національних, релігійних, культурних впливів, хоча з боку українського населення відчутної загрози асиміляції не існувало.

Волинський губернатор у свої доповіді (1887 р.) звертав увагу на те, що німецькі колоністи контактували головним чином з євреями, відносин з селянами практично не підтримували й ставилися до них із зневагою. Не було прикладів, щоб німець-колоніст одружився на селянці або німка вийшла заміж за селянина [11, арк. 1].

Однак, незважаючи на відсутність тісних контактів німців з місцевим населенням, неправильним буде повністю заперечувати наявність певних взаємовпливів. Впродовж декількох поколінь мовний словник колоністів поповнився значною кількістю запозичень з української, російської, польської мов. Так німецькі дослідники А. Мюллер і А. Янс звернули увагу на абсолютне домінування серед запозичень слів польського й українського походження, а також на використання німцями слів з російської мови та їдиш, які знайшли значне поширення й серед українців [14]. Запозичення відносилися до сфери господарського життя, оточуючого середовища, побуту й зовсім були відсутніми в духовному житті колоністів. Церква та школа залишалися основою збереження чистоти німецьких традицій, віри і культури в краї.

Сприятливий ґрунт для поширення в середовищі місцевого населення віровчень різноманітних течій християнства, які зберігаються на Волині й сьогодні, створило використання в німецьких колоніях найманої праці українських селян. Наприкінці ХІХ ст. в губернії вже нараховувалося 5 981 прибічників баптизму [4, 13]. Із заселенням великої

території Волині німцями тут з'явився і штундизм. Російський уряд переслідував штундистів, а поширення секти серед місцевого населення відніс до негативних наслідків німецької колонізації [12, арк. 5].

Підводячи підсумок, можна зазначити, що у своєму історичному розвитку Волинь на тривалий час перетворилася в зону контактів народів, що накладало на регіон відбиток своєрідності. Складна багатоплановість етнокультурного розвитку значною мірою зумовлювалася міграційними рухами та порубіжним розташуванням краю. На Волині в цей час склалася особлива етнічна, конфесійна структура населення, а також його мовна диференціація. Поліетнічність наклала свій відбиток на історичний розвиток Волині, визначивши її певні регіональні особливості. Саме проживання на теренах краю чисельних етнічних громад, створивши відповідну основу для протиставлення „ми – вони”, послужило важливим чинником формування в українців рубежу ХІХ – ХХ ст., котрі в основній своїй масі характеризувалися переважанням релігійної самоідентифікації, національної самосвідомості.

До головних результатів тривалої взаємодії різних народів на теренах Волині слід віднести й формування культури міжетнічного спілкування, поваги до традицій і звичаїв народів. На жаль, значною мірою, як сама поліетнічність, так і ця культура зазнали значних руйнувань за роки радянської влади, і особливо у період Другої світової війни.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Див.: Lesiow M. Folklor pogranicza polsko-ukrainskiego literature i chlopska. – Lublin, 1977; Adamowski A. Wierzenia i szwyczaje polsko-ruskiego pogranicza. – Lublin, 1992.
2. Кабузан В.М., Наулко В.І. Євреї на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення // Український історичний журнал. – 1991. – № 6.
3. Обзор Волынской губернии за 1913 год. – Житомир, 1900.
4. Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год. – Житомир, 1895.
5. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир, 1913.
6. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Волынская губерния. – СПб., 1904.
7. Рихлік Є.А. Досліди над чеськими колоніями в Україні // Записки етнографічного товариства. – К., 1925. – Кн. 1.
8. Саєвич М. Етнолінгвістичний атлас Прибужжя // Полісся. Етнікос, традиції, культура. – Луцьк, 1997.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУ), ф. 442, оп. 53, спр. 353.
10. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 535, спр. 322.
11. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 617, спр. 114.
12. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 618, спр. 58.
13. Ярошевич А.И. Очерки экономической жизни Юго-Западного края. – К., 1908.
14. Jahns A. Aus dem Wortschatz der Wolhyniendeutschen // Wolhynische Hefte 3. Folge. Historischer Verein Wolhynien. - Schwabach, Wisentheid, 1984. – S. 156; Mueller A. Mutterlaut...oder der Gebrauch frenider Woerter in Wolhynien // Wolhynische Hefte. 10. Folge. – Schwabach, Wisentheid, 1996. – S. 32.
15. Vaculik J. Dejiny volynskych Cechu. T. 1. (1868 – 1914). – Praha, 1997.

А н н о т а ц и я

Автор рассматривает процессы этнокультурного взаимодействия различных народов с автохтонным населением Волини на протяжении XII – первой половины XX веков.